

Оригинални научни рад  
УДК: 904:625.7"652"(398)  
904"652"(497.115)  
94:338"652"(398)  
DOI: 10.5937/zrffp53-41944

# РИМСКИ ПУТЕВИ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ ЗА РАЗВОЈ ПРИВРЕДЕ НА ЈУГУ ГОРЊЕ МЕЗИЈЕ

Глигор М. САМАРЦИЋ<sup>1</sup>

Универзитет у Приштини са привременим седиштем у Косовској Митровици  
Филозофски факултет  
Катедра за историју

---

<sup>1</sup> gligor.samardzic@pr.ac.rs

Рад примљен: 25. 12. 2022.

Рад прихваћен: 29. 6. 2023.

## РИМСКИ ПУТЕВИ И ЊИХОВ ЗНАЧАЈ ЗА РАЗВОЈ ПРИВРЕДЕ НА ЈУГУ ГОРЊЕ МЕЗИЈЕ<sup>2</sup>

*Кључне речи:*  
римске комуникације;  
римски локални пут;  
привреда (рударство, трговина, занатство);  
путне станице;  
Горња Мезија.

*Сажетак.* У раду се презентују подаци који указују, поред двије основне комуникације (Наисус–Лисус, Нарона – *municipium DD* – Скупи), на правце споредних путева (*viae vicinales*) мање значајних по конструкцији, али економски веома важних за развој рударства, трговине и занатства на југу Горње Мезије. Они су значајни и отуда што су повезивали насеља или рударске центре у унутрашњости провинције Горње Мезије са главним центрима и укључивали се на прворазредне магистралне правце који су уздуж и попречице пресијецали Косово и Метохију, а на постојање таквих путева указују њихови сачувани фрагменти као и остаци већег броја насеља изван подручја главних комуникација. За утврђивање траса и проучавање путних комуникација на југу Горње Мезије служили су нам писани антички извори, тзв. итинерари или картографски приручници, као и остаци путева и миљоказа са самог терена. На основу материјалних доказа стиче се поузданија слика регионалног римског пута и новооткривених траса на југу Горње Мезије, односно могу да се предложи могућности за потпуно нову интерпретацију релевантну за овај проблем. Усвојени научни метод заснован је на историјским изворима те археолошким и епиграфским подацима са терена.

<sup>2</sup> Ово истраживање подржало је Министарство науке, технолошког развоја и иновација Републике Србије (Уговор бр. 451-03-47/2023-01/200184).

Археолошка истраживања у вези са античким комуникацијама на југу Горње Мезије (Косово и Метохија) углавном се односе на главне путне правце Наисус–Лисус, Нарона – *municipium DD* – Скупи (Ptol. Cosm. VI; Ptol. Geog. II 16, 3; Tab. Peut. 557). Циљ овог рада јесте да, поред поменутих, прворазредних путних праваца (раније обрађених), који су уздуж и попречно пресијецали Косово и Метохију, представи рјешење до сада неријешеног проблема, тј. укаже на правце споредних путева (*viae vicinales*), мање значајних по конструкцији, али економски веома важних за развој рударства, трговине и занатства. Они су значајни и отуда што су повезивали насеља или рударске центре у унутрашњости Горње Мезије са главним центрима и укључивали се на прворазредне магистралне правце (Наисус–Лисус, Нарона – *municipium DD* – Скупи), а на постојање таквих путева указују њихови сачувани фрагменти, као и остаци већег броја насеља изван подручја главних комуникација. За утврђивање траса и проучавање путних комуникација на југу Горње Мезије служили су нам писани антички извори, тзв. итинерари или картографски приручници (Ptol. Cosm. VI; Ptol. Geog. II 16.3; Tab. Peut. 557), као и малобројни остаци путева и миљоказа са самог терена. На основу материјалних доказа стиче се поузданија слика регионалног римског пута и новооткривених траса на југу Горње Мезије, односно могу да се предложи могућности за потпуно нову интерпретацију релевантну за овај проблем. Усвојени научни метод заснован је на историјским изворима те археолошким и епиграфским подацима са терена (Domaszewski, 1902, стр. 175; Čerškov, 1957, стр. 74–79; Нохћа, 2006, стр. 195–206; Mirdita, 2015, стр. 310–311).

Подручје Косова и Метохије ушло је у сферу римске спољне политике крајем III и почетком II вијека прије н. е. Заузимањем македонске краљевине и њеним претварањем у римску провинцију 148. године, постао је неизбјежан и рат са Дарданцима. Послије дуготрајних сукоба, данашњи простор Косова и Метохије прикључен је римској држави крајем I вијека прије н. е. Тачније, завршетак похода Марка Лицинија Краса против Бастарна и њихових савезника 28. године прије н. е. узима се као крај дарданске самосталности (Mirković, 1968, стр. 22–32; Papazoglu, 1969, стр. 143). На

основу наведеног, сматрамо да је Мезија настала најраније 12, а најкасније 15. године, јер је већ тада наративни извори називају провинцијом. Под управом једног намјесника Мезија је остала са Ахајом и Македонијом до 45. године, да би при новој организацији освојених области на Балканском полуострву, у вријеме Клаудија, била издвојена као посебна провинција и дата на управу царском легату конзуларског ранга. Проблеми Рима са Дачанима на Дунаву у вријеме Домицијана (81–96. године) показали су да је област од ушћа Саве до Црног мора сувише пространа да би се могла ефикасно штитити и стога је 86. године подијељена на двије провинције: Горњу Мезију (*Moesia Superior*) и Доњу Мезију (*Moesia Inferior*). Територија која је обухватала данашње Косово и Метохију припала је Горњој Мезији, а под Диоклецијаном (284–305. године) постаје дио посебне, нове провинције – Дарданије (Marquardt, 1881, стр. 303; Stein, 1940, стр. 39; Mirković, 1968, стр. 22; Mócsy, 1970, стр. 49–50; Mócsy, 1974, стр. 82–85).

Долазак Римљана у Дарданију и интензивирање свих облика привредног живота (рударство, трговина, занатство), поготово рударства, а затим и изградња значајних комуникација којима су повезана важнија подручја, те концентрација војске и оснивање насеља од којих су нека постала важни економски центри, дали су значајан подстрек њеном развоју (Ђурић, Glišić, Todorović, 1975, стр. 106–109; Тасић, 1998, стр. 565; Mirdita, 2015, стр. 293–295). До данас није прецизно утврђено када је започето оснивање нових насеља и изградња комуникација, али се на основу археолошких остатака претпоставља да је то било почетком II вијека н. е. Тако видимо да су по освајању и умиривању становништва Дарданије Римљани започели радове на подизању насеља и путева који су их повезивали, при чему је оснивање насеља на територији Косова и Метохије умногоме зависило од постојања повољних природних услова, прије свега погодности рељефа, одговарајуће климе и природног богатства, који су сви скупа омогућавали становништву да се бави оним дјелатностима које су у таквом природном окружењу биле могуће. Због повољних климатских и природних услова, косовскометохијска равница је пружала могућност за добијање пространих пољопривредних површина (Čerškov, 1970, стр. 32; Самарцић, 2020, стр. 67–117).

Истраживања која су се ослањала на податке из путописа, публиковану епиграфску грађу, рекогносцирање терена, проучавање античке топографије и ријетке историјске чињенице, омогућила су да се доста добро утврди шема мреже насеља из римског периода, као и систем комуникација које су их повезивале (Čerškov, 1957, стр. 65). Међутим, археолошка ископавања насеобинских агломерација стварају услове за шире сагледавање многих појава у култури и економици римског периода па тако и истраживачи своја истраживања усмјеравају на археолошка ископавања два највећа насеља (раније обрађена), која су постала важни економски центри на Косову и Метохији, Улпијане и муниципијума у Сочаници (*municipium DD*)

(Čerškov, 1970, стр. 14–84; Паровић Пешикан, 1982, стр. 23–66; Фидановски, 1998, стр. 262–264; Самарџић, 2020, стр. 23–66, 67–117). Поред њих, мања насеља подигнута су између дна и обода котлина и у непосредној потпланинској зони – код Муштуишта, Студенчана, Речана, Брњаче, Рудника и Бање. Нека насеља распоређена су у долинама котлине, погодним за земљорадњу, дуж тока Белог Дрима и његових притока, као и од Вучитрна до Заскока. Узвишени терен, какав је код Зрза, Нашеца, Доблибара, Брдосана, Ратковца и Доњег Дрсника, био је погодан за воћарство, виноградарство и сточарство (Čerškov, 1970, стр. 32; Самарџић, 2020, стр. 67–117).

На основу теренских истраживања и сагледавања историјских извора, може се закључити да је подручје данашњег Косова и Метохије у римском периоду било густо насељено и да су та насеља била повезана разгранатом мрежом путева. Изградња путних комуникација представља једну од првих грађевинских тековина на овом простору који се на тај начин покрива главним путевима, а који су били повезани са регионалним и локалним прикључцима. Сматрамо да је брзој изградњи путева у Дарданији, поред војних и политичких интереса Рима, допринијело и коришћење затечених путева или њихових дијелова на појединим путним правцима (Pařazoglu, 1969, стр. 368; Čerškov, 1970, стр. 32; Mirdita, 2015, стр. 175–177).

Путни систем на југу провинције Горње Мезије представљао је саставни дио војних, односно политичких и привредних планова Римљана. Најприје је било потребно обезбиједити боље путеве за војне потребе, што је директно утицало на мобилност и борбену готовост римске војске (Pařazoglu, 1969, стр. 368; Čerškov, 1970, стр. 32; Mirdita, 2015, стр. 175–177), те у том смислу треба истаћи пут (раније обрађен) Нарона–Скупи и Ниш–Лисус. На траси ових комуникација (детаљније види: Самарџић, 2020, стр. 9–126; Самарџић, 2020а, стр. 45–55; Самарџић, 2021, стр. 127–137; Самарџић, 2021а, стр. 211–223) античке карте биљеже поједине путне станице (*Naisus, Ad Herculem, Hammeo, Ad Fines, Vindenis, Viciano, Theranda, Gabuleum*) (Tab. Peut. 55; Ptol. Geog. III 9, 4). Значајну улогу у саобраћају, а тиме и за развој привреде на југу Горње Мезије, имала је комуникација Нарона–Скупи, која је подручје Косова и Метохије пресијецала правцем сјевер–југ. Полазила је са ушћа Неретве, тј. са јадранске обале преко Подриња и Косова за Скупи, повезујући провинцију Далмацију, Горњу Мезију и Македонију. Постојање ове трасе пута на Косову и Метохији свједоче налази миљоказа у Качанику и Ђенерал Јанковићу, као и споменици конзуларских бенефицијара из Слатине код Сочанице, Косовске Митровице, Вучитрна, Улпијане и Качаника (CIL III 8173; CIL III 8270; CIL III 8270; CIL III 8184 = ILJug 1430 = CBFIR 581; ILJug 1419; ILJug 464; IMS VI 195; IMS VI 196; ILJug 69 = CBFIR 602; ILJug 1394 = CBFIR 605; ILJug 1393 = CBFIR 606; ILJug 1392 = CBFIR 607; ILJug 1395 = CBFIR 608; ILJug 1404 = CBFIR 610; CBFIR 580). О времену изградње комуникације Нарона–Скупи нема поузданих података, али најстарији писани траг на миљоказу потиче

из времена Хадријана (117–138. године). У II и III вијеку ови путеви добијају на значају захваљујући оснивању и јачању рударских центара на данашњем Косову и Метохији, те се и ова комуникација редовно поправља и одржава, о чему свједоче миљокази са натписом из времена Антонина Пија (138–161. године) и Аурелијана (270–275. године) нађени код Ђенерал Јанковића и Доњег Љупчета (Mirdita, 2015, стр. 175–177; Самарџић, 2020, стр. 66–67, 117–126). Исто тако, било је потребно обезбједити лаку експлоатацију привредних богатстава, односно брз транспорт сировина и готових производа, па је у том смислу од прворазредног значаја био пут Ниш–Лисус, којим су из централних области полуострва до Медитерана дотурани разнородни производи и сировине. Овдје је ријеч о комуникацији која је, идући од Рациарије (Арчара) на Дунаву преко Наисуса и Косова и Метохије, стизала до јадранске обале, односно албанског приморја (Нохћа, 2006, стр. 195–206; Mirdita, 2015, стр. 310–311; Самарџић, 2020, стр. 17–66, 230–231).

Кроз дарданску територију пролазиле су значајне комуникације које су условљавале размјену робе и утицај сусједних територија на општу привредну дјелатност дарданског становништва. У првим вијековима присуства Римљана основне потребе биле су подмириване увозом из развијених производних центара, док су главни предмети трговине били луксузни предмети и пољопривредни производи. О трговачким везама и са веома удаљених подручја свједоче налази откривени у некрополи Ромаја код истоименог села са десне стране Белог Дрима, недалеко од Призрена, гдје је, између осталог, нађен и веома богат јантарни накит који је трговачким путевима доспио са обала Балтика (Ђурић, Глишић, Todorović, 1975, стр. 106–109; Тасић, 1998, стр. 565; Mirdita, 2015, стр. 293–295).

Југ Горње Мезије (Косово и Метохија) свој значај у античком периоду дугује погодном комуникацијском положају. Међутим, подаци из античких картографских извора, као и резултати археолошких истраживања комуникација на Косову и Метохији, нису употпунили слику убикације римских путних праваца и станица. На основу археолошких налаза, као и геоморфолошких карактеристика терена, сматрамо да је, поред помених два главна правца, постојало још неколико комуникација на сјеверу, југозападу и југоистоку Косова и Метохије које су морале имати велики значај (Mirdita, 2015, стр. 310–311; Самарџић, 2020, стр. 17, 167).

На основу извјесног броја античких локалитета, истраживачи реконструишу трасу мање значајног античког (локалног) пута који је ишао од Косовске Митровице на Пећ за Пљевља (Evans, 1885, стр. 69; Вулић, 1931, стр. 92, бр. 213, 214, 215; Ћершков, 1957, стр. 78). Комуникација донекле одступа од савременог магистралног пута Косовска Митровица – Пећ. Дуж цијеле трасе пронађени су значајни антички остаци насеобина и пута, а поред помених античких налаза посебно се истиче епиграфски споменик у селу Рудник (Вулић, 1931, стр. 92, бр. 213, 214, 215; Ћершков, 1957,

стр. 78). Натпис на фрагменту надгробне плоче (0,20 м × 0,58 м × 0,12 м) од зеленог пјешчара гласи: *Habe mihi domina / et dulcissima ka/ra coniu[nx] aman/[tissima? - - -*, а датује се у III вијек (ILJug 1398. Уп. Вулић, 1931, стр. 92, бр. 213; Mirdita, 1981, стр. 268, бр. 340). Исто тако, значајно је епиграфско свједочанство посвећено Серапису пронађено у селу Суви Лукавац (ILJug 1458. Уп. Вулић, 1941/1948, стр. 126, бр. 279; Mirdita, 1981, стр. 259, бр. 281), док су у селу Црни Луг пронађене двије гробне просторије са остацима саркофага, остаци грађевина и фрагменти једног натписа (Evans, 1885, стр. 69). Из Пећке Бање, која је несумњиво коришћена у римском периоду, пронађени су остаци грађевина и жртвеник посвећен Асклепију, Хигији и Телесфору (ILJug 1458. Уп. Вулић, 1931, 1 стр. 12, бр. 274; Čerškov, 1957, стр. 78; Mirdita, 1981, стр. 25,7 бр. 269).

У Пећи нису пронађени остаци грађевина из римског периода, али јесте извјестан број епиграфских споменика (Вулић, 1933, стр. 61, бр. 180, 181; Вулић, 1941/1948, стр. 124–126, бр. 271–279). Међутим, при ниском водостају ријеке Бистрице у југоисточном дијелу града назире се грађевински остаци. Ријеч је углавном о дијелу велике градске некрополе, док се локација античког града није могла прецизно одредити. Сматра се да је Пећ у римском периоду представљала значајну раскрсницу путева. Раније су је истраживачи смјештали на трасу пута који је од Наисуса водио за Лисус, што је било условљено тражењем станице *Vicianum* око Косовске Митровице и Звечана, али новија истраживања су то оповргла – како смо претходно и навели – а Пећ је добио одређено мјесто у разгранатом систему путева кроз ову област у римском периоду (Драгашевић, 1877, стр. 81–82; Čerškov, 1957, стр. 78–79).

Исто тако, низ насеља на југозападу Косова и Метохије, у долини јужне Мораве и поред њених притока, упућује на могућност постојања још једне важне античке комуникације (Čerškov, 1957, стр. 78–79). Као један од значајнијих локалитета на југозападу Косова и Метохије помињу се остаци касноантичког утврђења и насеља код Бинча, које Трухелка идентификује са Птоlemeјевим Аридантионом (Трухелка, 1929, стр. 65). Источно од Бинча, код села Грнчар, Трепезе, Цернице, Летнице и Стрезовце, налазе се остаци утврђења, насеља и рударских басена, чија је експлоатација у антици несумњива (Вулић, 1941/1948, стр. 35, бр. 83; Čerškov, 1957, стр. 78–79). У селу Стрезовце откривени су остаци неколико античких грађевина, код села Клокот остаци насеља и једна мермерна биста, а у насељу Врбовац код Витине, на локалитету Грмен, пронађена је једна ара са натписом. На њој се појављује Јупитер са Јуноном, који носи епитет *Cohortalis* (Вулић, 1941/1948, стр. 35, бр. 83; Čerškov, 1957, стр. 65, 78–80; Mirdita, 2007, стр. 95; Самарџић, 2020, стр. 205). Текст натписа гласи: *[I(ovi)] O(ptimo) M(aximo) / [Coh]ortali / Iunoni / Reg(inae) / [- - -* (ILJug 1427. Уп. Вулић, 1941/1948, стр. 35, бр. 83; Čerškov, 1957, стр. 65, 78–80; Mirdita, 2007, стр. 95; Самарџић, 2020, стр.



205). На овом епиграфском споменику Јунона има епитет *Regina* (Марић, 1933, стр. 140; Вулић, 1941/1948, стр. 35, бр. 83; Čerškov, 1969, стр. 65; Ferri, 2012, стр. 141–142), док се епитет *Cohortalis* користи за Јупитера у војном контексту. Међутим, иако га означава као заштитника кохорте, из текста овог споменика не може се закључити о којој је јединици ријеч. Ништа одређено не можемо рећи ни када је датација овог споменика посриједи, јер сачувани текст не даје довољно података (Самарцић, 2020, стр. 205).

Поред епиграфског, на подручју западног Косова и Метохије је откривен и значајан археолошки материјал насеобинског карактера, што је подстакло Еванса, Чершкова и Мирдиту да претпоставе могућност постојања муниципалног центра (Evans, 1885, стр. 69–70; Čerškov, 1969, стр. 39–40; Mirdita, 2015, стр. 169–170), који је морао бити повезан са значајном комуникацијом. Мирдита на основу насеобинских остатака, епиграфских споменика и археолошког материјала указује на могућност да се на подручју западног Косова и Метохије налазило једно данас непознато насеље подигнуто на ранг муниципијума у доба Хадријана (117–138. године), а на такву административну подјелу навела га је превелика територија муниципијума Улпијане (Mirdita, 1981, стр. 259, бр. 280; Mirdita, 2015, стр. 169–170). На основу археолошких ископавања 2002. и 2004. године, када су откривени насеобински остаци и остаци пута, изнесено је најновије мишљење да муниципални центар треба тражити на мјесту Чифлак (Përzhita & Peja, 2006, стр. 129–143; Mirdita, 2015, стр. 169–170).<sup>3</sup> У прилог мишљењу да би муниципални центар требало тражити на подручју западног Косова и Метохије, Мирдита истиче епиграфски материјал из Студенице близу Истока, затим из Подграђа близу Дрсника и из самог Дрсника (Вулић, 1933, стр. 51, бр. 161; Вулић, 1941/1948, стр. 51, бр. 104; Čerškov, 1969, стр. 38–39; Mirdita, 1981, стр. 259, бр. 280; Mirdita, 2015, стр. 169–170). На фрагменту стеле нађене код села Студенице налази се непотпун натпис који гласи: - - -] *M(arcus) Ul[pius - - -] / dec(urio) m(unicipi) [ - - -] / aedi[liis - - -]* (ILJug 1408). Претпоставља се да Марко Улпије, чији когномен није сачуван, није био декурион Улпијане, која се налази у издвојеној предивној цјелини и на знатној удаљености од Студенице, него неког муниципијума који се налазио на сјеверозападу Косова и Метохије. Мало је вјероватно да се муниципијум налазио на мјесту налаза стеле, иако се у околини налазе грађевински остаци уз термалне изворе. Сматра се да је муниципијум лежао у близини мјеста налаза споменика, код Пећи. Кад је ријеч о датовању натписа, видимо само *terminus post quem*, односно

<sup>3</sup> Други такав центар требало би тражити на подручју данашњег града Призрена, тј. античке Теранде, односно на ширем подручју села Поповљане–Сопина–Мушутитште, око 18 км источно од Призрена, гдје је откривен богат археолошки материјал насеобинског карактера. Уп. Čerškov, 1969, стр. 40; Mirdita, 2015, стр. 169–170.



гентилно име *Ulpus*, што значи да потиче из времена Трајанове владавине (98–117. године) (Вулић, 1933, стр. 51, бр. 161; Вулић, 1941/1948, стр. 51, бр. 104; Čerškov, 1969, стр. 38–39; Mirdita, 1981, стр. 259, бр. 280; Mirdita, 2015, стр. 169–170). Исто тако, према Мирдити, на постојање муниципијума на овом подручју указује и епиграфски споменик (0,62 x 0,27 x 0,21 м) из Подграђа близу Дрсника узидан у зид Цркве Св. Врача (Вулић, 1933, стр. 51, бр. 160; Mirdita, 1981, стр. 258, бр. 274). Текст натписа гласи: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / T(itus) Ael(ius) Cel(sinus) / dec(urio) l(ibens) p(osuit)* (ILJug 1426. Уп. Вулић, 1933, стр. 51, бр. 160; Mirdita, 1981, стр. 258, бр. 274 (15); Mirdita, 2007, стр. 92). Гентилно име *Aelius* пружа само *terminus post quem* за датовање споменика, а то је владавина цара Хадријана (117–138. године). Такође, и епиграфски споменик узидан изнад врата Цркве Св. Николе у Дрснику (Клина), према Мирдити, указује на постојање муниципијума (Вулић, 1931, стр. 89, бр. 204; Mirdita, 1981, стр. 256, бр. 263). Текст натписа гласи: *I(ovi) O(ptimo) M(aximo) / Z (?) Ael(ius) Co(sinus) / dec(urio) l(ibens) p(osuit)* (ILJug 1401), а на споменику су присутна сва три елемента римског именског система. Преномен је немогуће реконструисати, номен је царски – *Aelius*, док одређену дилему изазива когномен *Cosinus*. Постоји могућност да је приликом његовог клесања дошло до грешке те да је когномен могао гласити *Casinus*, како се јавља на три натписа у Шпанији (OPEL II 39). Ово име посвједочено је у латинској ономастици (Кајанто, 1965, стр. 181). Сличан когномен, *Cosanus*, везује се за простор Етрурије и Умбрије (Кајанто, 1965, стр. 189), док се *Cosinius* јавља у Далмацији и Наронитанској Галији (OPEL II 79). Имајући у виду наведено, а уколико није ријеч о клесарској грешки, треба прихватити и могућност да је ријеч о когномену домаћег поријекла јер је ово једини натпис на којем је он уклесан. У том случају, могло би се сматрати да је овај декурион припадао првим генерацијама римских грађана те претпоставити да се ради о домаћем становнику који је грађанска права добио од цара Хадријана (117–138. године) или Антонина Пија (138–161. године). На наведеним натписима се помињу и декуриони неког муниципијума. У вези са оснивањем муниципалног центра нама непознатог имена, видимо само *terminus post quem*, односно гентилно име *Aelius* посвједочено на поменутих натписима, што значи да је ријеч о Хадријановој владавини (117–138. године). На основу свих ових података (конфигурација терена, бројни насеобински остаци и остаци пута), сматра се да је једна комуникација морала ићи долином Јужне Мораве (југозапад Косова и Метохије), из правца Бујановца и Врања према централном дијелу Косова, и спајала се са комуникацијом која је ишла ка Скупима (Вулић, 1941/1948, стр. 83; Čerškov, 1957, стр. 77–79).

На сјеверу Косова и Метохије откривени су остаци комуникација мање значајних по конструкцији, које спадају у категорију споредних путева (*viae vicinales*), економски веома важних за развој рударства, трговине

и занатства, а посебно значајних и отуда што су повезивале насеља или рударске центре у унутрашњости провинције Горње Мезије са главним центрима и укључивале се на прворазредне магистралне правце (Наисус–Лисус, Нарона – *tinicipium DD* – Скупи). Тако се код села Сочанице, у долини Ибра, 17 км сјеверно од Косовске Митровице, налазе остаци темеља грађевина и некрополе (Вулић, 1931, стр. 216–226; Вулић, 1934, стр. 33–35). Остаци моста и пута који се налази у близини насеља могли су бити дио комуникације за довоз руде из античког и средњовјековног басена Плакаоница, који се налази око 7 км западно од Сочанице (Čerškov, 1957, стр. 75; Самарцић, 2020, стр. 66).

Све претходно наведене околности, прије свега изградња магистралних и локалних путева, дале су значајан подстрек развоју рударства, трговине и занатства. Како је Дарданија била богата разним рудама, њено становништво се бавило металургијом (Душанић, 1971, стр. 249–250; Dušanić, 1977δ, стр. 163–177; Душанић, 1980, стр. 27–30; Mirdita, 2015, стр. 179; Самарцић, 2020, стр. 184–199). О традицији рударске дјелатности на подручју Косова и Метохије говоре и остаци рударских насеља који су се сачували до данас (Rostowtzeff, 1957, стр. 242–243; Čerškov, 1970, стр. 75; Душанић, 1971, стр. 249).

Двије рударске регије, јањевска и ибарска, представљале су области у којима ће се у римском периоду процес експлоатације руде толико интензивирати да ће условити формирање два велика рударска центра – *Metalla Ulpiana*, који највјероватније обухвата Кишницу, Јањево и Ново Брдо, гдје се и данас експлоатишу олово, сребро и злато, док *Metalla Dardanica* обухвата руднике копаоничког подручја (Симић, 1914, стр. 141–143; Dušanić, 1977а, стр. 57; Dušanić, 1977δ, стр. 163–177; Душанић, 1980, стр. 27–30; Mirdita, 2015, стр. 179). Њихови центри били су градови Улпијана, недалеко од данашњег насеља Грачаница, односно муниципијум *Dardanorum*, негдје у близини данашњег села Сочаница, а сматра се да су оба подигнута уз насеља старосједилаца (Čerškov, 1969, стр. 34; Душанић, 1980, 2 стр. 9). Из ових племенских центара становништво се спустило у нове и веће центре гдје су живјели и странци вични рударству и обради метала (Čerškov, 1969, стр. 49; Parazoglu, 1969, стр. 181, бр. 65; Mirdita, 1981, стр. 252, бр. 242).

Насеље код села Сочанице налази се у близини комуникације Нарона–Скупи, а његов настанак везује се за експлоатацију рудника у околини. Код села Сочанице, у долини Ибра, 17 км сјеверно од Косовске Митровице, налазе се остаци темеља грађевина и некрополе (Вулић, 1931, стр. 216–226; Вулић, 1934, стр. 33–35). Као што смо поменули, остаци моста и пута који се налази уз само насеље могли су бити дио комуникације за довоз руде из античког и средњовјековног басена Плакаоница, који се налази око 7 км западно од Сочанице. Од налаза који указују на велики значај насеља код Сочанице као рударског центра вриједан помена је оштећени натпис

откривен у остацима античког насеља у Сочаници. Ријеч је о надгробној ари (0,50 м × 0,50 м × 0,46 м) од зеленог дацита са натписом који гласи: - - -] / *ornatus or/namentis dec(urionalibus) / col(oniae) Fl(aviae) Scupinorum et mun(icipii) spl(endidissimi) / Ulp(ianorum) filio pii(ssimo) / l(oco) d(ato) d(ecreto) co(loniae)* (Вулић, 1931, стр. 93, бр. 217; Čerškov, 1970, стр. 61, бр. 3). Сматра се да је споменик из средине II вијека (ILJug 1380). У посљедњем реду надгробног споменика човјека који је одликован знацима декурсионског достојанства у флавијевској колонији Скупи и муниципијуму Улпијани стоји скраћеница *L D D CO*. Обично су два посљедња слова разрјешавана као *co(loniae)* (Вулић, 1931, стр. 93, бр. 217; Čerškov, 1970, стр. 61, бр. 3), али Мочи и Душанић наводе да је, с обзиром на текст и остале околности (мјеста налаза), вјероватније разрјешење *co(lonorum)* (Mócsy, 1970, стр. 38; Душанић, 1971, стр. 248). Душанић истиче да је оно једино могуће и у натпису на бази за статуу (1,69 × 0,60 × 0,55 м), пронађеној у остацима античког насеља у Сочаници, у склопу грађевина које се налазе југозападно од базилике (Čerškov, 1970, стр. 64, бр. 11; Душанић, 1971, стр. 248, нап. 48; Mirdita, 1981, стр. 269, бр. 347): *Invicto et / super omnes / indulgentis/simo Imp(eratori) Caes(ari) / M. Ant(onio) Gordiano / nobilissimo princip(i) / dedicante Tit[i]/eno Vero v(iro) e(gregio) / procuratori m(etallorum) m(unicipii) D(ar)d(anorum) / ordo colonor(um) / devotus numi/ni maiestati/que eius* (ILJug 503). База је вјероватно служила за статуу Гордијана III (238–244. године), што се види и по томе да су се на горњој површини задржали отисци стопала (Čerškov, 1970, стр. 64, бр. 11; Душанић, 1971, стр. 248, нап. 48; Mirdita, 1981, стр. 269, бр. 347). Чершков је сматрао да је Тицијен Вер био прокуратор муниципалних рудника, за које претпоставља да су радили паралелно са царским у сочаничком ревиру од I до III вијека (Čerškov, 1970, стр. 75–78). Међутим, Душанић истиче да се не зна за звање прокуратора у муниципалним рудницима, нити се смије вјеровати да су значајни рудници могли остати изван царског посједа све до краја III вијека (Hirschfeld, 1905, стр. 149; Душанић, 1971, стр. 248). Титула римског витеза Тицијена Вера наведена је у скраћеном облику као *proc(urator) MMDD*, а у модерној науци се сматрало да је треба разријешити на сљедећи начин: *proc(urator) m(etallorum) m(unicipii) D(ar)d(anorum)* (Čerškov, 1970, стр. 64, бр. 11; Душанић, 1971, стр. 249–250; Mirdita, 1981, стр. 269, бр. 347).

Душанић наводи да синтаagma *m(etalla) m(unicipii) D(ar)d(anorum)* показује, уз помен царског прокуратора и заједнице колона у истом тексту, да тијело колона правно није имало статус виши од статуса колегија, али да је његова стварна улога била умногоме значајнија утолико што је укључивала све закупце региона и служила за рјешавање неких заједничких питања, професионалних и новчаних. Таква врста везе, само на вишем нивоу везивања за муниципијум, наставља се и у време владавине цара Гордијана (238–244. године). Овај истраживач наслућује и узроке оваквог

везивања. Римски цареви настојали су да колони са њихових имања буду што мање оптерећени разним давањима како би могли одговорити обавезама према царској благајни. Погодан начин да се олакша финансијски положај рудника био је да се брига о неким његовим службама и потребама пребаци на сусједни град. Сматра се да таква веза између царских рудника и дарданског муниципијума није била изузетак јер постоје аналогни случајеви у колонији Домавији (Душанић, 1971, стр. 249–250), а наводи се и неколико могућности за објашњење синтагме *m(etalla) m(unicipii) D(ar)d(anorum)*: да се рудник, оставши територијално-административна јединица, оснивањем муниципијума нашао окружен муниципалном територијом; да су рудник и муниципијум ступили у својеврсну правну везу; или да једну спону двију јединица представља обавеза муниципалних декуриона да бирају рудничког прокуратора и обављају неке друге рудничке функције на основу општих царских уредби. Сматра се да је та веза остварена атрибуцијом или контрибуцијом, правним поступцима којима је римска администрација најчешће прибјегавала (Hirschfeld, 1905, 1, стр. 35; Душанић, 1971, стр. 249–251; Mirdita, 2015, стр. 179–180).

Душанић сматра да су дардански рудници и дардански муниципијум везани контрибуцијом, те да је званично име дарданске заједнице настале на тај начин било *municipium et metalla Dardanorum*, њене градске компоненте *municipium metallorum Dardanicorum*, а њене рудничке компоненте *metalla municipii Dardanorum*. Отуда овај аутор закључује да насеље откривено у селу Сочаница неће бити *municipium Dardanorum*, како је Чершков сматрао, већ само центар царских рудника сочаничког подручја (Čerškov, 1970, стр. 35, 55, 61–68; Душанић, 1971, стр. 249–251). Душанић помишља да је *municipium Dardanorum* лежао јужно од рудника, на шта, према његовој претпоставци, указује и ара Септимија Виталиса, откривена у мјесту Бресје код села Слатине, 2 км југоисточно од сочаничког насеља (ILJug 69. Уп. Душанић, 1971, стр. 253–254). Ару посвећује конзуларски бенефицијар легије VII Claudia Јупитеру, Немези и Генију *stat(ionis) m( ) Dard(anorum)*. Скраћеница *m( )* до сада је разрјешавана као *m(ontis)* (Marić, 1954, стр. 364), *m(etalli)* (ILJug 69) или *m(unicipii)* (Mócsy, 1970, стр. 34–35). Међутим, Душанић сматра да је она могла значити само муниципијум, с обзиром на то да су руднички бенефицијари потпадали под прокураторе, а не намјеснике провинције, јер су називани бенефицијарима прокуратора. Отуда је вјероватније да се бенефицијарна станица, названа станицом дарданског муниципијума, налазила у самом муниципијуму и да је њен бенефицијар подигао споменик у близини (Душанић, 1971, стр. 253–254).

Насеље у Улпијани налази се у близини комуникације Нарона–Скупи и представљало је важан рударски центар, а трагови античког рударења, прије свега прераде руде, остали су видљиви на неколико локација унутар насеља. У грађевини на простору западно од локалитета „Сјеверна

капија“, са унутрашње стране фортификације, констатовани су остаци радионице за топљење и обраду метала са неколико пећи. Радионица је настала у периоду обнове града, послје готских разарања крајем III вијека и највјероватније је постојала током IV и V вијека. Радионички комплекс лежи непосредно изнад слоја паљевине и гарежи, на отвореном простору или је евентуално био покривен неком лаком надстрешницом. На истраженом простору откривено је више пећи, од којих су двије добро очуване, као и једно огњиште. Све пећи представљале су јединствену цјелину, како у просторном тако и у производном смислу, у оквиру једног ланца – од процеса припреме и обраде руде до њеног топљења и добијања метала (Parović-Pešikan, 1987/1990, стр. 43). Од покретног материјала са простора радионице који је служио за обраду и припрему руде за топљење пронађено је неколико камених жрвњева и три камене здјеле које су се користиле приликом топљења метала (Parović-Pešikan, 1987/1990, стр. 44; Душанић, 1995, стр. 124). Значајан налаз представља калуп за ливење, имитација Константинових фолиса, намијењен рудничким потребама, откривен приликом откопавања темеља припрате манастира Грачанице (Душанић, 1995, стр. 124). Поред калупа за ливење новца, откривен је и калуп за изливање метала са три округла удубљења различите величине, гдје се добро уочавају жљебови за изливање метала. С обзиром на то да је био малих димензија, могуће је да је служио за изливање драгоцјеног метала, највјероватније сребра (Parović-Pešikan, 1987/1990, стр. 47). Поред ових калупа, користиле су се и различите алатке међу којима занимљив налаз представља гвоздена ливачка кашика за разливање мањих количина истопљеног метала у калупе. Интересантан је и гвоздени ашов на чијем врху се налазе трагови угљенисаног дрвета, на основу чега се сматра да је служио за пуњење пећи дрвеним угљем (Parović-Pešikan, 1987/1990, стр. 48). Осим ових налаза, пронађена је и одређена количина металне згуре различитих предмета од олова, најчешће различитих врста трака, лимова, жица, танких плочица за оплату; затим, дијелови оловних посуда, као и оловни тегови, плочице и жетони (Parović-Pešikan, 1987/1990, стр. 51). Такође, значајне налазе са простора радионице представљају примјерци различитог новца који су откривени у прилично великом броју, укупно 30. На основу нумизматичких налаза, радионица са металуршким пећима би се могла датовати у IV–V вијек, када је посљедњи пут президана монументална сјеверна капија Улпијане (Parović-Pešikan, 1987/1990, стр. 53).

Развој трговине на територији Косова и Метохије може се пратити захваљујући одређеним налазима као што су фрагменти луксузних керамичких посуда. Највећи проценат увезене керамике потиче из Улпијане – то је квалитетна керамика коју карактерише финоћа фактуре и глазуре која потиче из радионица јужне Галије, а најзначајније међу њима су се налазиле на локалитетима *La Graufesenque*, *Banassac* и *Montans*. Оне своју



производњу започињу током друге четвртине I вијека (Bjelajac, 1990, стр. 7). Од увезених примјерака на Улпијани, у старијем римском слоју налажена је печатна, сликана, мраморизована керамика са црвеним и сивим премазом, код које није са сигурношћу утврђено радионичко поријекло, али с обзиром на квалитет израде највјероватније потиче из неког већег провинцијског центра (Цвјетићанин, 2010, стр. 8). Међу увезеним предметима, поред керамичких посуда, на територији Косова и Метохије заступљени су и примјерци стаклених посуда. Најстарији, релативно малобројни, датовани у I или II вијек, потичу из источногалских радионица (Ružić, 1994, стр. 59) и из источномедитеранских центара (Ružić, 1994, стр. 59). Знатно су бројнији примјерци стаклених посуда произведених у каснијем периоду, до средине IV вијека, чији су извор, поред поменутих центара у Галији и источном Средоземљу, и келнско-рајнске радионице. Крајем III вијека постепено долази до престанка увоза из источномедитеранских центара и јављају се домаће радионице, које се одликују посудама сферичне форме од зеленог стакла са доста мјехурића у структури (Ružić, 1994, стр. 61). Увезеним налазима припадају и предмети коштане индустрије, датовани од I до III вијека. У том периоду косторезачки занат био је слабо развијен, тако да су се потребе за овим производима намиривале увозом из сусједних провинција (Petković, 1995, стр. 113). Из већих занатских центара, осим поменутих керамичких и стаклених посуда, на територију Косова и Метохије доспијевали су и многи други предмети функционалног, култног и декоративног карактера (Tomović, 1992, стр. 14), а њихова разноликост указује на изграђене и повезане комуникације овог подручја са најудаљенијим дијеловима Царства.

Како се увозом нису могле подмирити све потребе становништва, у већим градовима и насељима рано настају занатске радионице које раде по узору на увезене производе. За домаћу занатску производњу обично се користе сировине које су се могле набавити у околним подручјима (Цвјетићанин, 2010, стр. 12), а обиље керамичког материјала на Косову и Метохији, нарочито у Улпијани, указује на постојање занатског центра. Треба напоменути да су на десној обали Ибра, у мјесту Слатина, близу Сочанице, констатовани остаци грнчарских пећи које указују на локалну керамичку продукцију (Фидановски, 1998, стр. 348). Највише података о типовима и облицима посуда из локалних радионица пружа керамички материјал из Улпијане. Керамичке посуде из римског насеља код Сочанице очуване су у фрагментима па је тешко одредити њихову припадност одређеним посудама, осим у случају неколико здјела, тањира и једне амфорице. Већину керамичких посуда из Улпијане чини печатна, мраморизована, сликана, груба кухињска грнчарија и керамика са црвеним и сивим премазом. Црвено премазана керамика која имитира тера сигилату чини најбројнију врсту керамике, заједно са грубом грнчаријом која потиче из најмлађих слојева Улпијане.

Међу облицима највише су заступљене здјеле, за којима долазе тањири, кухињско посуђе и неколико амфора, док се за један мањи дио керамичког материјала не може са сигурношћу рећи из ког радионичког центра потиче (Фидановски, 2010, стр. 23–27), али је највећи број предмета локалне провинцијске израде и датује се у раздобље од II до IV вијека.

У касноантичком периоду, тј. у IV и V вијеку, као посљедица економске кризе и учесталих варварских напада, долази до постепеног опадања градског живота и градске привреде, што се одразило и на занатску и трговачку дјелатност. Тада углавном доминирају посуде грубе фактуре, кухињско посуђе, поред којих се јављају глеђосане посуде, које су веома бројне у касноантичком периоду – јављају се у другој половини III вијека и у употреби су до VI вијека, а производ су локалних радионица. Глеђосана керамика у почетку је била распрострањена у подунавском дијелу Горње Мезије и Приобалне Дакије, да би касније њена производња започела и у Дарданији и у Средоземној Дакији. Затим се смањује и престаје средином V вијека, да би била обновљена у VI вијеку у Дарданији, у области Тутина и Новог Пазара, као и у Царичином граду и његовој околини (Фидановски, 2010, стр. 17). Глеђосане посуде откривене су и као гробни прилози на некрополама у Улпијани, Сочаници, Велекинцима и Главнику (Фидановски, 2010, стр. 112), а осим њих налажене су и амфоре које су служиле за транспорт намирница (вина, уља, жита, сушеног воћа и сл.) и биле неопходне за снабдијевање војске и цивилног становништва. Њихово поријекло уједно означава и поријекло намирница транспортованих у њима (Вјелажас, 1996, стр. 9). Налази амфора локалне израде у Улпијани забиљежени су још у раним римским слојевима II вијека. Млађем периоду припада неколико фрагмената амфора карактеристичних за простор црноморске обале, док је у Сочаници регистрована једна амфорица (Ћершков, 1970, стр. 25–32) мањих димензија и равнoг дна, што је типична одлика амфора локалне производње (Вјелажас, 1996, стр. 95–106). Амфоре са територије Косова и Метохије сачуване су у малом броју, што је у вези са малим процентом истражености ове области.

Осим керамичких посуда, у домаћим радионицама производе се и предмети од стакла. Најпознатије су стаклене посуде домаће израде из Улпијане, датоване у IV вијек. Радионица стакла у Улпијани констатована је на простору између сјеверне капије и једне грађевине, означене као грађевина „Ц“, док је вријеме њене производње период од III до VI вијека, када је престала са радом. Продукти ове радионице су обично посуде од зеленог стакла, са мјехурићима, лошијег квалитета (Руџић, 1994, 6, стр. 1–62). У периоду економске кризе, када слабе трговачке везе, а када се занатска дјелатност своди на израду предмета лошијег квалитета од јефтиних доступних сировина за израду предмета широке потрошње, долази до развоја производње коштаних предмета. Од друге половине IV до VI вијека трајала је интензивна производња предмета од рога јелена, а велики број предмета



и полупроизвода из Улпијане наговјештава да би се у могло очекивати и постојање једне радионице за израду предмета од костију и рога (Petković, 1995, стр. 114–115). Осим тога, у занатском дијелу Улпијане откривен је и радионички комплекс са металуршким пећима, у оквиру кога је нађен гвоздени алат коришћен приликом топљења и разливања отопљеног метала (Parović-Pešikan, 1987/1990, стр. 44). Са ове територије потичу и два калупа: један, мањи, од камене плоче нађен је случајно приликом обиласка терена на ширем подручју Улпијане (могуће је да је служио за ливење племенитих метала), док се за други керамички калуп претпоставља да је служио за ливење римских новчића, а пронађен је приликом откопавања темеља приправе манастира Грачанице 1957. године. На металопрерађивачку дјелатност указује и занатски алат из Сочанице – чекићи и наковањ, који су се користили приликом обраде гвоздених предмета.

### Закључак

Подручје данашњег Косова и Метохије у римском периоду било је густо насељено, а насеља су била повезана разгранатом мрежом путева. Подаци из античких картографских извора као и резултати археолошких истраживања комуникација на југу Горње Мезије (Косово и Метохија) незнатно су употпунили слику убикације римских путних праваца и станица. Сматрамо да је брзој изградњи путева на југу Горње Мезије и њиховом повезивању насељених мјеста, поред војних и политичких интереса Рима, допринијело и коришћење затечених путева или њихових дијелова на појединим путним правцима те да су – судећи по археолошким налазима, као и геоморфолошким карактеристикама терена – постојале двије главне комуникације: траса пута Наисус–Лисус ишла је од Рациарије (Арчара) на Дунаву, па преко Наисуса и Косова и Метохије стизала до јадранске обале односно албанског приморја, и као саставни дио основног путног правца пресијецала Дарданију од сјевероистока ка југозападу, док је комуникација Нарона – *municipium DD* – Скупи од сјевера ка југу пресијецала Косово и Метохију, долином Ибра на Косовску Митровицу преко Улпијане и Качаника. Постојало је још неколико локалних путева на сјеверу, сјеверозападу и југоистоку Косова и Метохије, а на сјеверу су откривени остаци комуникације мање значајне по конструкцији, која спада у категорију споредних путева (*viae vicinales*) економски веома важних за развој рударства и занатства. Она је повезивала насеља или рударске центре у унутрашњости провинције Горње Мезије са главним центрима и укључивала се на прворазредни магистрални правац (Нарона – *municipium DD* – Скупи). Тако се код села Сочанице, у долини Ибра, 17 км сјеверно од Косовске Митровице, налазе остаци темеља грађевина и некрополе, док су

остаји моста и пута у близини насеља највјероватније дио комуникације за довоз руде из античког и средњовјековног басена Плакаоница, који се налази око 7 км западно од Сочанице. Такође, на основу извјесног броја античких локалитета истраживачи реконструишу и трасу локалног пута на сјеверозападу Косова и Метохије, који је ишао од Косовске Митровице на Пећ за Пљевља, а донекле одступа од савременог магистралног пута Косовска Митровица – Пећ. Дуж цијеле трасе пута Косовска Митровица – Пећ, на локалитетима Рудник, Суви Лукавац, Црни Луг и Пећка Бања, пронађени су значајни антички остаци насеобина и пута. Наведени локалитети су главне тачке на траси ове комуникације, док низ римских насеља на југозападу Косова, у долини Јужне Мораве, такође указује на могућност постојања важне комуникације чије су главне тачке Бинча, Грнчар, Трепезе, Цернице, Летнице, Стрезовце, Клокот, Врбовац и Грмен. На основу остатака на терену сматрамо да је пут морао водити из правца Бујановца и Врања, према централном дијелу Косова, те да се повезујући поменуте тачке спајао са главном комуникацијом за Скупе.

Порастом броја становника, муниципијум *Dardanorum* и Улпијана прерастају у велика насеља, тј. градове који величином и изгледом подсјећају на друге у провинцијама широм Царства. Такав развој је и условио њихово уздизање на ранг муниципијума. На основу епиграфских свједочанстава која помињу чланове градске управе закључује се да је Улпијана статус муниципијума стекла за вријеме владавине цара Трајана (98–117. године), што ће утицати и на само њено име, док ће, мало касније, током II вијека исти статус добити и насеље негдје у близини села Сочанице (муниципијум *Dardanorum*). Сматра се да подизањем ових насеља на ниво муниципијума није нарушена цјелокупност, односно независност рудничких ревира, који су и даље били под контролом царских управника, окружени територијом додијељеном муниципалним властима. О величини тих територија тешко се може нешто прецизније рећи, али се претпоставља да нису биле велике. Сматра се, такође, да је територија Улпијане захватала већи дио косовске равнице, међутим, поједини истраживачи сматрају да треба бити резервисан када је у питању величина њене територије, с обзиром на то да су велике земљишне посједе на Косову и Метохији држали чланови сенаторских породица. Захваљујући богатим епиграфским свједочанствима нађеним у Сочаници структура функционисања административног апарата у рудницима је релативно јасна.

Поред истраживања у Улпијани и Сочаници, вршена су и мања ископавања на утврђењима у Тенеш-долу на размеђу Виндениса и Улпијане, на локалитету Черкеско поље, удаљеном пет стотина метара сјевероисточно од сјеверне капије Улпијане, затим на брду Прекопиште у Станишору код Ђилана, на утврђењу Хисар у селу Коштрц недалеко од Суве Реке, на утврђењу Чечан код Вучитрна, у Велекинцима, на Илиној глави надомак

Гњилана и у Заскоку код Урошевца, те на локалитету Паливоденице, неколико стотина метара узводно од Ђенерал Јанковића, у близини магистралног пута Приштина–Скопље. На овим локалитетима су међу средњовјековним гробовима откривени и римски гробови, па се претпоставља да су некрополе из касне антике уништене накнадним укопавањима и да је у већини случајева ријеч о гробовима старосједилачког становништва. Мања истраживања вршена су и у Неродимљу код Урошевца гдје је откривен један дио грађевинског комплекса на источним падинама Неродимке планине, а ради се о касноантичкој вили или љетниковцу богатог римског грађанина или достојанственика. Остаци насеобина у области Косова и Метохије запажају се на Ђермидани код Липљана, на локалитету Старо Селиште недалеко од села Ливађе код Липљана, на локалитету Врбан код Клокот Бање, у залеђу лијевог обала Јужне Мораве, на локалитету Студенчане код Суве Реке, као и код села Дрсник, недалеко од ушћа ријеке Клине у Бели Дрим. Сматра се да је настанак и опстанак ових насеобина везан за обрадиве површине дуж токова поменутих ријека, а могуће је да је на њихов положај утицало постојање и старијег домородачког насеља, што до сада није потврђено. Питање административног статуса ових урбаних насеобина, као дилема, и даље је присутно. Највећи дио запажених остатака античких насеља на Косову и Метохији није истражен, а претпоставља се да представљају неурбанизоване насеобине, мање викусе (*vicus*) и веће комплексе вила рустика (*villa rustica*) са објектима за смјештај и прераду пољопривредних производа.

Будући да су планинске области у сјеверном и источном дијелу биле богате рудом, основ привреде на Косову и Метохији у античко доба чинило је рударство. Примјер са сјевера (околина села Сочанице) свједочи да је руда локалним путем (*viae vicinales*) допремана у рударске центре за прераду. Ријеч је о траси локалног пута од рудокопа до топионица. Рударство је на овом подручју једна од најзначајнијих привредних дјелатности још од праисторијских времена па до касне антике, а на ову привредну дјелатност у Дарданији указују и епиграфски извори. О традицији рударске дјелатности (ибарски и јањевски регион) говоре и остаци рударских насеља који су се сачували до данас, док на основу анализе остатака са терена и епиграфских свједочанстава видимо да интензивна експлоатација рудног блага од стране Римљана на простору Дарданије започиње крајем I вијека, у исто вријеме када се посвећује велика пажња и изградњи путева. Највећи успон рударство је у овој области доживјело током II и III вијека, и то у периоду озбиљне кризе, када су исцрпљене резерве племенитих метала, прије свега сребра, у шпанским и британским рудницима. Колико су оба рударска региона била значајна, најбоље илуструју насеља муниципалног карактера као њихови главни урбани центри. Она своје оснивање, развој и највећи просперитет дугују близини ових области богатих рудама племенитих метала.

Досадашњи подаци који се односе на трговинску и занатску дјелатност указују на постојање два трговачка и занатска центра на територији Косова и Метохије, и то: муниципијум *Dardanorum* и Улпијану. На њихов значај највише је утицао повољан положај, близина важних комуникација захваљујући којима су могле да се одржавају живе трговачке везе са најудаљенијим дијеловима Царства, и близина пољопривредних и рудоносних области, чија је интензивна производња створила услове за развој трговине и разних врста занатских дјелатности. Данас се претпоставља да су и у мањим римским насељима били развијени многи занати везани за процес обраде метала који су стизали из оближњих рудника. На то указују остаци топионичарских пећи у близини Улпијане, рударски алат и огромни магацини за смјештај прерађене руде и других сировина у близини дарданског муниципијума у Сочаници, те епиграфски споменици који упућују на рударство као основну привредну грану. Настанком и развојем ових насеља јављају се и све веће потребе њихових становника за различитим занатским производима. У почетку, те потребе биваће задовољене увозом са медитеранских обала, као и из галских и рајнских занатских центара, а у њиховој понуди наћи ће се луксузни предмети од керамике са разноврсним рељефним представама, различите стаклене посуде и накит квалитетне израде. О овоме свједоче налази са сјеверне некрополе у Улпијани, као и они из присојске некрополе код Сочанице. Развојем бројних мањих насеља и порастом њиховог становништва увоз занатских производа није више могао да задовољи сву домаћу потражњу, што је утицало на развој локалне занатске производње, о чему свједоче производи од керамике који подражавају форме луксузних увозних производа, настали под утицајем домаће лончарске традиције. Потврду о локалној керамичкој производњи налазимо и у остацима грнчарских пећи откривених на десној обали Ибра код села Слатине, које територијално припадају насељу из Сочанице. Остали налази археолошког материјала указују на развој и других видова занатства, од топљења и обраде метала, израде предмета од органског материјала и стакла, до клесања камена и његовог обликовања.

Настанак и развој насеља на југу Горње Мезије (Косово и Метохија) пратила је изградња путева, која уједно представља једну од првих грађевинских тековина на простору Мезије. Основни циљ доградње и изграђивања нових путева био је што брже и директније међусобно повезивање мањих насеља и области са окружењем и њихово везивање за Рим, који је доприносио развоју урбанизације, рударства, трговине и занатства, и отуда су подручје данашњег Косова и Метохије пресијецале бројне комуникације, односно путеви локалног и регионалног значаја. Тако је са римском управом на Балкан дошло и ново вријеме које је освојеним областима донијело и нове тековине. Урбанизација је спровођена постепено,

насељавањем колониста и ислужених легионара, а затим уздизањем домова родачких насеља у ранг градова римског права, муниципијума. Тај процес довео је до интеграције старосједилаца у римско грађанство.

### *Скраћенице*

ILJug	Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia, Ljubljana, 1963, 1978, 1986.
OPEL	Onomasticon provinciarum Europae Latinarum Vol. II (ed. B. Lőrincz), Wien, 1999.
Ptol. Geog.	Ptolemaei Claudii, Geographia, Ed. C. Muller/C. P. Fischer, Firmin Didot, Paris, 1883.
Tab. Peut.	Müller Conrad, Itineraria Romana, Römische Reisenwege an der Han Der Tabula Peutingeriana, Strecker und Schröder in Stuttgart, Stuttgart, 1916.
CBFIR	Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer Inschriften des Römischen Reiches, Stuttgart.
CIL	Corpus Inscriptiones Latinarum, Berolini, 1873.

### *Извори*

- Egon Schallmayer, Kordula Eibl, Joachim Ott, Gerhard Preuss, Esther Witkopfl, 1990. Der römische Weihebezirk von Osterburken I. Stuttgart: Corpus der griechischen und lateinischen Beneficiärer Inschriften des Römischen Reiches.
- Müller, Conrad. Itineraria Romana, Römische Reisenwege an der Han Der Tabula Peutingeriana, Strecker und Schröder in Stuttgart, Stuttgart, 1916.
- Onomasticon provinciarum Europae Latinarum Vol. II (ed. B. Lőrincz), Wien, 1999.
- Ptolemaei, Claudii, Geographia, Ed. C. Muller / C. P. Fischer, Firmin Didot, Paris, 1883.
- Corpus Inscriptiones Latinarum, Berolini, 1873.
- Šašel, A. et J. Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMXL et MCMLX repertae et editae sunt, Situla 5, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 1963.
- Šašel, A. et J. Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia Inter annos MCMLX et MCMLXX repertae et editae sunt, Situla 19, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 1978.
- Šašel, A. et J. Inscriptiones Latinae quae in Iugoslavia inter annos MCMII et MCMXL repertae et editae sunt, Situla 25, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana, 1986.

### *Литература*

- Вулић, Н. (1931). Антички споменици наше земље. *Сјоменик СКА*, LXXI, 51–112.
- Вулић, Н. (1933). Антички споменици наше земље. *Сјоменик СКА*, LXXV, 51–91.
- Вулић, Н. (1934). Антички споменици наше земље. *Сјоменик СКА*, LXXVII, 29–84.
- Вулић, Н. (1941/1948). Антички споменици наше земље. *Сјоменик СКА*, XCVIII, 29–126.

- Драгашевић, Ј. (1877). Археологијско-географска истраживања. *Гласник Српској ученој друштва*, XLV, 66–67.
- Душанић, С. (1971). Нови Антинојев натпис и *metalla municipii Dardanorum*. *Živa antika*, XXI (1), 241–261.
- Душанић, С. (1980). Организација римског рударства у Норику, Панонији, Далмацији и Горњој Мезији. *Историјски гласник*, 1–2, 7–56.
- Марић, Р. (1933). *Антички култови у нашој земљи*. Београд: Чигоја (репринт).
- Паровић-Пешикан, М. (1982). Античка Улпијана према досадашњим истраживањима. *Старинар*, XXXII, 57–74.
- Самарџић, Г. (2020). *Косово и Метохија у римско доба*. Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Самарџић, Г. (2020а). Биљешке о миљоказима са југа Горње Мезије (неколико примјера са Косова и Метохије). У: З. Арсић (ур.), *Наука без граница III*, књ. 3 (45–55). Косовска Митровица: Филозофски факултет.
- Самарџић, Г. (2021). Проблем убикације путних станица *Gabuleum* и *Theranda* на римској комуникацији *Lisus-Naisus* (Горња Мезија). *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини*, LI (1), 127–137.
- Самарџић, Г. (2021а). Проблем убикације путних станица *Vellanis*, *Vindenaе* и *Ad Fines* на римској комуникацији *Lisus-Naisus* (Горња Мезија). *Зборник радова Филозофској факултету у Приштини*, LI (2), 211–223.
- Симић, С. (1914). *Историја Крајинске области*. Београд: Чупићева задужбина.
- Тасић, Н. (1998). Увод у праисторију, антику и рани средњи век Косова и Метохије, Старчевачка култура. У: *Археолошко блага Косова и Метохије – од неолита до ране средње вијека* (16–29). Београд: САНУ.
- Трухелка, Ђ. (1929). Археолошке белешке из јужне Србије. *Гласник Скопској научној друштва*, V, 63–90.
- Фидановски, С. (1998). Римски и рановизантијски период. У: *Археолошко блага Косова и Метохије од неолита до ране средње вијека* (256–747). Београд: САНУ.
- Фидановски, С. (2010). *Велекице, римска и средњовековна некропола, Музеј у Приштини*. Београд: MNEMOSYNE – Центар за очување наслеђа Косова и Метохије.
- Цвјетићанин, Т. (2010). *Керамика у римској провинцији Горњој Мезији*. Београд: Народни музеј.
- Вјелаж, Лј. (1990). *Terra Sigilata u Gornjoj Meziji; Import iz radionice Viminacium-Margum*. Beograd: Arheološki institut.
- Вјелаж, Лј. (1996). *Amfore gornjomezijskog Podunavlja*. Beograd: Arheološki institut.
- Ћершков, Е. (1957). Око проблема комуникација и положаја насеља на Косову и Метохији у римском периоду. *Гласник Музеја Косова и Метохије*, II, 65–86.
- Ћершков, Е. (1964). Касноантичка остата из Добротина на Косову. *Гласник Музеја Косова и Метохије*, VII–VIII, 317–338.
- Ћершков, Е. (1969). *Rimljani na Kosovu i Metohiji*. Priština–Beograd: Muzej Kosova – Arheološko društvo Jugoslavije.
- Ћершков, Е. (1970). *Municipium DD kod Sočanice*. Priština–Beograd: Muzej Kosova – Arheološko društvo Jugoslavije.
- Domaszewski, A. (1902). Die Beneficiarierposten und die römischen Strassennetze. *Westdeutsche Zeitschrift für Geschichte und Kunst*, 21, 158–211.



- Dušanić, S. (1977a). Aspect of Roman Mining in Noricum, Panonia, Dalmatia and Moesia Superior. *ANRW*, II (6), 52–94.
- Dušanić, S. (1977b). Iz istorije rimskog rudarstva u Gornjoj Meziji. *Arheološki vestnik*, XXVIII, 163–179.
- Dušanić, S. (1995). Kovanje novca u rudničkim distriktima rimskog Ilirika. U: I. Popović, T. Cvjetičanin, B. Borić-Brešković (ur.), *Radionice i kovnice srebra* (131–142). Beograd: Narodni muzej.
- Đurić, N., Todorović, J., Glišić, J. (1975). *Praistorijska Romaja*. Prizren–Beograd: Savez arheoloških društava Jugoslavije.
- Evans, A. (1885). *Antiquarian Researches in Illyricum III–IV*. Vestminster: Nichols & sons.
- Ferri, N. (2012). Vjeronanje i štovanje bogova u predhrišćanskoj Dardaniji. *Godišnjak, CBI ANUBIH*, 41, 135–158.
- Hirschfeld, O. (1905). *Die kaiserlichen Verwaltungsbeamten bis auf Diocletian*. Berlin: Zwite Auflage.
- Hoxha, G. (2006). Vështrim mbi fortifikimet e shek. IV – VI në territorin e Dardanisë Perëndimore – Overview of IV – VI century fortifications in the territory of Western Dardanians. *HAK*, I, 195–206.
- Kajanto, I. (1965). *The Latin cognomina*. Helsinki: Societas Scientiarum Fennica.
- Marić, R. (1954). STATIO MONS (MONTES) DARDANORUM. *Živa antika*, 4 (2), 364–365.
- Marquardt, J. (1881). *Römische Staatsverwaltung*. Leipzig: S. Hirzel.
- Mirdita, Z. (1981). *Antroponimia e Dardanisë në kohën romake (Die Anthroponymie Dardanien zur Römerzeit)*. Prishtinë: Rilindja.
- Mirdita, Z. (2007). *Religija i kultovi Dardanaca i Dardanije u antici*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Mirdita, Z. (2015). *Dardanci i Dardanija u antici*. Zagreb: Hrvatski institut za povijest.
- Mirković, M. (1968). *Rimski gradovi na Dunavu u Gornjoj Meziji*. Beograd: Arheološko društvo Jugoslavije.
- Mócsy, A. (1970). *Moesia Superior – Gesellschaft und Romanisation in der römischen Provinz Moesiam Superior*. Budapest: Akademiai Kiadó.
- Mócsy, A. (1974). *Panonia and Upper Moesia, A History of the Middle Danube Provinces of Roman Empire*. London and Boston: Routledge & Kegan Paul.
- Papazoglu, F. (1969). *Srednjobalkanska plemena u predrimsko doba*. Sarajevo: Djela.
- Parović-Pešikan, M. (1987/1990). Kompleks metalurških peći na Ulpijani. *Zbornik radova Muzeja rudarstva i metalurgije u Boru*, 5/6, 33–60.
- Përzhita, L. & Peja, F. (2006). Mbi disa tipare të zhvillimit kulturor në Dardaninë Perëndimor – (shek, I-IV) – Some aspects of the cultural development of Western Dardania. *HAK*, I, 129–143.
- Petković, S. (1995). *Rimski predmeti od kosti i roga sa teritorije Gornje Mezije*. Beograd: Arheološki institut.
- Rostowtzeff, M. (1957). *The Social and Economic History of the Roman Empire I–II*. Oxford: Clarendon Press.
- Ružić, M. (1994). *Rimsko staklo u Srbiji*. Beograd: Filozofski fakultet.
- Stein, A. (1940). *Die Legaten von Moesien*. Budapest: Institut der P. Pázmány-universität für münzkunde und archäologie.
- Tomović, M. (1992). *Roman Sculpture in Upper Moesiae*. Beograd: Arheološki institut.



Gligor M. SAMARDŽIĆ

University of Priština in Kosovska Mitrovica

Faculty of Philosophy

Department of History

## Roman Roads and Their Significance for the Economic Growth of the South of Upper Moesia

### Summary

The paper presents data that point to the routes of side roads (*viae vicinales*), less significant in terms of their construction, but, economically, highly important for the development of mining, trade, and craftsmanship in the south of Upper Moesia. Their significance is mirrored in the fact that they connected settlements or mining centres in the heartland of the province of Upper Moesia with superior main roads (previously mentioned) that criss-crossed Kosovo and Metohija (Naissus – Lissus, Narona – municipium DD – Scupi). The preserved fragments as well as the remains of large numbers of settlements outside of the area of main roads point out to their existence. In order to determine routes and study the road networks in Dardania, we used written ancient sources, itineraries and cartographic guides as well as few road remains and milestones from the territory. After using material evidence, the picture presenting the regional Roman road and newfound routes in the south of Upper Moesia is more reliable, i.e. new options for completely new interpretations relevant for the aforementioned problem can be suggested. The prevalent scientific method is based on historic sources and archeological and epigraph data from the territory.

*Keywords:* The Roman road network; the Roman local road; economy (mining, trade, craftsmanship); road stations; Upper Moesia.



Овај чланак је објављен и дистрибуира се под лиценцом *Creative Commons ауторство-некомерцијално 4.0 међународна* (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).

This paper is published and distributed under the terms and conditions of the *Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International* license (CC BY-NC 4.0 | <https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/>).